

ОГЛЯДИ НАУКОВИХ ВИДАНЬ

Журнали, збірники

Народна творчість та етнографія. – Київ: Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України, 2008. – № 4, 5, 6.

Четверте число журналу «Народна творчість та етнографія» за липень-серпень 2008 р. Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України повністю присвячене ізраїльській етнології.

На думку упорядників, цей журнальний номер має на меті відкрити для українських читачів наукові здобутки вчених сучасного Ізраїлю та накреслити нові перспективи для наукового та культурного співробітництва України та Ізраїлю. Тематика цього випуску відображена в таких рубриках: «Творення та репрезентація «Національного дому» (релігія, мова, звичаї та обряди)», «Освоєння довкілля і формування образу «нового» єврея», «Етнічні, мовні та релігійні спільноти». Рубрикам зі статтями передують вступна стаття Г. Скрипник «Актуальні проблеми українсько-ізраїльських наукових студій».

Статті, представлені у цьому спецвипуску, досить різноманітні й висвітлюють різні аспекти та особливості ізраїльського життя. Їхні автори – відомі вчені Єрусалимського, Хайфського, Тель-Авівського університетів, Техніону та інших наукових і навчальних центрів Ізраїлю. Серед статей можна виокремити наукові дослідження на фольклорно-міфологічну тематику, а саме: Тамара Александера «Традиційна пам'ять та єврейська культура: календарні паремії у сефардів», Хаї Бар-Іцхак «Легенди кібуців про дерева, поселення та світогляд жителів», Аслата Еттінгера «Мусульманське весілля в Ізраїлі – фольклор і традиції».

У статті Тамара Александера «Традиційна пам'ять та єврейська культура: календарні паремії

у сефардів» (С. 38–42) зазначено, що єврейсько-іспанські паремії, поширені серед сефардів, є невід'ємною частиною єврейської культури та колективної пам'яті. Ті, що стосуються релігійних тем, зокрема свят, містять принаймні одне слово на івриті (назву свята). Інші вживають слово на івриті замість іншомовного слова. Тексти мають коротку, стислу за змістом форму, що сприяє їх швидкому запам'ятовуванню. Багато паремій повністю або частково ґрунтуються на канонічних книгах на івриті, якот: Біблія, література мідрашів або Талмуд. Стаття написана на матеріалі двадцяти п'яти тисяч єврейсько-іспанських паремій із друкованих видань та тих, що особисто зібрав автор, із яких близько трьохсот присвячені календарному циклу.

У дослідженні Хаї Бар-Іцхак «Легенди кібуців про дерева, поселення та світогляд жителів» (С. 51–59) використано фольклорні матеріали про заснування кібуцу Генносар. Кібуцями в Ізраїлі називали ідеологічні громади, створені на добровільних засадах. На початку свого існування вони мали не більше кількох десятків членів і зазвичай були розташовані далеко від інших єврейських поселень. Дослідниця зосередила свою увагу на місцевих легендах, в яких описані події не виходять за межі одного кібуцу, але яскраво відображають сіоністсько-соціалістичний дух та всі проблеми, пов'язані з цим.

У статті Аслата Еттінгера «Мусульманське весілля в Ізраїлі – фольклор і традиції» (С. 103–113) проаналізовано обряди та народні пісні арабів-мусульман, які живуть в Ізраїлі. Ці ритуали та пісенні твори входили у структуру весільних церемоній трьох основних типів – традиційного, сучасного і релігійного. Матеріали, які лягли в основу дослідження, було зібрано 2006–2007 рр. від дівчат-мусульманок із арабського поселення Сахнін на півночі Ізраїлю. На думку автора, вивчення мусульманських шлюбних традицій і змін, що відбулися за останні роки у звичаях і в пісенності, допоможуть краще зрозуміти сучасні тенденції життя арабсько-мусульманської спільноти Ізраїлю.

П'ятий номер журналу «Народна творчість та етнографія» за вересень-жовтень 2008 р. містить чимало аналітичних і оглядових статей про фольклор, міфологію та дотичну пробле-

матику. До них належать такі дослідження та публікації: Н. Малинської «Функціональна специфіка категорії героїчного в українському епосі» та М. Тупчієнка «Символіка залізних виробів у захисних обрядах від грози в традиційній культурі українців» із рубрики «Розвідки і матеріали»; Т. Шевчук і В. Новійчук «З епістолярної фольклористики 1920–1930 рр. О. Нікіфоров і українська фольклористика 1920–1930 років ХХ ст.» із рубрики «З архівів, колекцій та рідкісних видань»; три статті – І. Кметь «Богородиця в сучасних польських дослідженнях», Л. Даниленко «З історії збирання, систематизації та видання чеських прислів'їв і приказок», Г. Максимів «Доля Франкових казок в англomовному світі», що ввійшли до рубрики «З історії вітчизняної та зарубіжної науки», а також рецензія М. Хая «Настільна книжка фольклориста».

Наталія Малинська у статті «Функціональна специфіка категорії героїчного в українському епосі» (С. 4–7) обстоює тезу про субстанціональну різницю між українськими історичними піснями, думами, з одного боку, та давньоруськими билинами – з другого, носієм і найбільш імовірним «замовником» яких у княжі часи, як відомо, був не народ як свідомо свого історичного призначення маса і сила, а певні суспільні верстви, зокрема, князь, княжа дружина й дружинники. Таку відмінність, аргументуючи конкретним фольклорним матеріалом, дослідниця пояснює тим, що народ на українських землях часів билин кийського чи новгородського циклів і народ кінця XV – початку XVI ст. є феноменами різних культурологічних шарів.

Аналізуючи «Символіку залізних виробів у захисних обрядах від грози в традиційній культурі українців» (С. 13–21), Микола Тупчієнко на міфологічному і обрядовому рівнях із використанням фольклорно-етнографічного і дотичного матеріалу символічно зіставляє їх із самим громом і градом, а також із природними стихіями, які їх супроводжують – блискавкою та вітром. Полісемантичність заліза, на яку вказує дослідник, може проявлятися в різних аспектах: у варіативності обрядових дій із залізом, у яких його використовують як своєрідний магніт для притягання стихій, як організатор космічного простору для захисту від впливу «стихийного» хаосу, і, врешті, як зброя громовержця, що асоціюється з вогняною блискавкою.

Тетяна Шевчук і Валентина Новійчук у публікації «З епістолярної фольклористики 1920–1930 рр. О. Нікіфоров і українська фольклористика 1920–1930 років ХХ ст.» (С. 32–38) пропонують читачеві ознайомитися з дев'ятьма листами О. Нікіфорова до секретаря Етнографічної

комісії Всеукраїнської академії наук В. Петрова. Олександр Нікіфоров – відомий санкт-петербурзький дослідник і збирач російських казок, учень академіка В. Перетца. Листи російського вченого, як стверджують автори передмови до підготовленого матеріалу, сповнені глибокої симпатії до тогочасного «Етнографічного вісника» і українських фольклористів. Крім того, вони містять цікаві відомості про наукові здобутки українських колег, про внутрішню атмосферу, зокрема, стан душі, думки і почуття науковців під впливом непростих обставин суспільного життя, які пов'язані з періодом ідеологічного тиску і початку нищення в двадцятих-тридцятих роках установ ВУАН і неперересічених особистостей. На відміну від багатьох тогочасних епістолярних зразків листи О. Нікіфорова написані дуже сучасно й ніби відновлюють безперервний живий зв'язок і духовний контакт із сучасниками.

Ірина Кметь у статті «Богородиця в сучасних польських дослідженнях» (С. 50–56) простежила стан вивчення марійної проблематики у працях польських теологів та фольклористів кінця ХХ – початку ХХІ ст. Образ Божої Матері є одним із найпоширенішим у народній християнській культурі Республіки Польща, зазначає дослідниця. Проаналізувавши праці польських учених, що присвячені вивченню цього образу, авторка виділила два найважливіші напрямки його осмислення: дослідження культури Діви Марії й пов'язаного з ним вшанування Богородиці як Королеви Польщі, а також вивчення образу Божої Матері в народній культурі. В уявленнях простого народу, які віддзеркалюють і польські фольклорні джерела, Богородиця постає передусім звичайною жінкою, що піклується про долю свого сина. Вона асоціюється з природою, із плідністю самої землі і є вічною опікункою та заступницею людей. Такий, позбавлений «королівських» рис, образ у цілому характерний загальнонаціональному культурі Божої Матері в Польщі.

Людмила Даниленко, звертаючись до теми «З історії збирання, систематизації та видання чеських прислів'їв і приказок» (С. 56–65), зазначає, що чеська пареміографія має давню історію, яка відображена у виданні збірок Сміла Флашки, Матея Червенки і Яна Благослава, Я. Срна з Варважова, Я.-А. Коменського. Виникнення в XIV–XVII ст. рукописних, а згодом і окремих друкованих збірок чеських прислів'їв та приказок було викликано необхідністю розуміти латинські тексти. Згодом, коли латинська мова перестала бути мовою професійних студій, серед чехів з'явилося прагнення продемонструвати можливості рідної мови. З цим пов'язані зусилля охопити і зафіксувати словникове ба-

гатство чеської мови. Тому укладачі особливу увагу приділяли збиранню прислів'їв і приказок, які, як і чеські приповідки, порівняльні звороти, притчі, були здатні формувати власну національну образність, бути бажаним стилістичним засобом у мові тогочасного суспільства.

У статті Г. Максимів «Доля Франкових казок в англомовному світі» (С. 72–81) досліджено головні проблеми перекладу літературних казок І. Франка англійською мовою. Питання розглянуто з погляду трьох вимірів існування перекладного тексту: наміру автора, наміру тексту і наміру перекладача. Висвітлено головні аспекти, що їх слід враховувати перекладачеві під час інтерпретування казок І. Франка, а саме: відтворення персонажного хронотопу героїв; відтворення локального хронотопу (власних географічних назв); відтворення етномовного компоненту: а) парні утворення лексичного рівня (приклади); б) реалії; в) фразеологічні одиниці; г) авторські новотвори-фразеологізми; д) традиційні казкові формули. Під таким кутом проаналізовано всі відомі англомовні переклади казок І. Франка у виконанні Б. Мельника, А. Гнідзя, М. Скрипник, В. Щезни та Р. Карпішки.

Уміщена в кінці п'ятого номера «НТЕ» рецензія М. Хая «Настільна книжка фольклориста» (С. 120–122) стосується нового навчально-методичного посібника «Українська фольклористика XIX – початку XX століття і музичний фольклор», автором якого є відомий український етномузиколог і фольклорист Софія Грица. На думку рецензента, авторові книги вдалося адекватно поєднати невеликий формат і яскраве оформлення з місткістю та сутнісним наповненням викладеного в ній змісту, а найбільшими її чеснотами можна вважати наукову виваженість, послідовність і простоту поданого матеріалу, а також повноту й доступність його змісту.

В останньому за 2008 р.; ш о с т о м у, числі журналу «Народна творчість та етнографія» опубліковано низку цікавих широкому загалу читачів, а проте ґрунтовних фольклористичних статей, зокрема: М. Глушка «Фольклор: початок вживання терміна в українській науці та його значення» у рубриці «Питання теорії та методології»; О. Курочкіна «Образ єврея в драматично-ігровому фольклорі українців» і О. Чебанюк «Народний календар у традиційній картині світу українців» у рубриці «Розвідки і матеріали»; Р. Кирчів «Маніфест української фольклористики» та І. Матяш «Студії з думознавства (1818–1931): історіографічний нарис» у рубриці «З історії вітчизняної та зарубіжної науки», а також праця Г. Леснікової «Регіональні

особливості балад українців румунської Добруджі» у рубриці «Зарубіжна етнологія».

Михайло Глушко у статті «Фольклор: початок вживання терміна в українській науці та його значення» (С. 12–23) зосередив свою увагу на вирішенні трьох основних питань: коли і хто з українських учених уперше почав уживати термін «фольклор»; з якою метою його використовували спочатку і яке значення він мав у працях членів НТШ; а також що спільного і відмінного у з'ясуванні предмета, з одного боку, фольклористики кінця XIX – початку XX ст., з другого – етнографії й етнології. Автор констатує, що терміном «фольклор» в українській і ширше – у східнослов'янській народознавчій науці вперше став послуговуватися М. Драгоманов, вживши його у праці «З італійської й французької літератури про народню словесність», що була написана 1883 р. Закріпив вживання цього терміна І. Франко, згодом його використовували М. Грушевський, Ф. Вовк, Б. Грінченко, З. Кузеля та інші дослідники усної словесності. Вживаючи поняття «фольклор» та його похідні, українські вчені кінця XIX – 30-х років XX ст. вважали фольклористику аналітичною філологічною дисципліною, на відміну від етнографії, представники якої лише збирали зразки народної словесності – джерельну основу для першої з них. Саме тому М. Грушевський уважав журнал «Житє і слово» друкованим фольклористичним органом, оскільки на його шпальтах публікували не лише твори народної поезії, але й дослідження аналітично-порівняльного характеру.

О. Курочкін, характеризуючи «Образ єврея в драматично-ігровому фольклорі українців» (С. 31–41), зазначає, що історичний досвід міжетнічної комунікації українців та євреїв можна визначити як напружений і проблемний. Неодноразне, амбівалентне трактування образу єврея простежуємо і в творах драматичного фольклору. Для єврея як героя вертепної драми та новорічного обрядового дійства характерні всілякі дефекти мовлення. Його присутність у карнавальному дійстві позначена особливим «сміховим кліше», що покликане увиразнити «національну специфіку». Головними маркерами антропологічного портрета «жида» є великий горбатий ніс, бакенбарди або пейси, лиса голова, довга борода тощо. Поруч із жидом у вертепній драмі і різдвяно-новорічних обходах часто виступає його дружина – «жидівка», «Сара». Найбільш виразні етноспецифічні деталі вбрання чорного карнавального персонажа – ярмулка, чорний крилатий капелюх, довгий чорний сюртук, або «лапсардак». Учений дослідив типологію образу «жида» і охарактеризував такі його основні візуальні маски-

образи в українському драматично-ігровому фольклорі: єврея-рабина, єврея-кравця, єврея-корчмаря, єврея-гендьяра.

О. Чебанюк у статті «Народний календар у традиційній картині світу українців» (С. 41–45) стверджує, що український традиційний календар є структурою складною, синтетичною, гетерогенною, багаторівневою й поліфункціональною, яка ділить, регламентує й упорядковує відлік часу. Його структуру складає послідовне співвіднесення ієрархічних одиниць (рік, місяць, тиждень, день, мить). Комплексне дослідження народного календаря вимагає застосування різних методик і методів аналізу. Традиційний календар українців розглядається як синтез різного рівня епістеміологічних моделей; як інваріант, що існує в діалектних формах; як мегатекст із чіткою внутрішньою структурою; як гіпертекст, який складають ієрархічно впорядковані текстові одиниці, що пов'язані системою перехресних і внутрішніх посилань.

Дослідження Р. Кирчіва «Маніфест української фольклористики» (С. 46–59) присвячене одному із зачинателів фольклористичної науки в Україні – Михайлові Максимовичу, першому ректорові Київського університету, авторові відомого збірок українського пісенного фольклору. Автор зазначає, що видання М. Максимовича «Малороссийские песни» 1827 р. було епохальним явищем української науки і мало широкий культурологічний розголос у рамках слов'янського відродження. Ідеологія всього збірника пройнята проукраїнською тенденцією, хоч у прямому тексті вона висловлена дуже обережно. Наступний збірник ученого «Украинские народные песни», що вийшов 1834 р. в Москві, вже самою назвою свідомо чи несвідомо прихилився до поняття «Україна», семантика якого у сприйнятті української молоді інтелігенції набирала все більшого політичного значення на протигагу нав'язаній імперським режимом назві «Малоросія». У цьому виданні на повний голос прозвучала принципово важлива теза про генетичний зв'язок українців із давньою поетичною традицією Київської Русі, зокрема зі «Словом о полку Ігоревім». Третій збірник українських пісень 1849 р. став най-

повнішим виданням народних дум і саме цією предметною якістю привернув до себе увагу наукової громадськості.

І. Матяш у праці «Студії з думознавства (1818–1931): історіографічний нарис» (С. 64–89) осмислила історію збирання, вивчення і публікацію українських народних дум від початку ХІХ до 30-х років ХХ ст. і виділила три етапи першого найпродуктивнішого періоду історіографії думознавства. Перший етап пов'язаний із романтичним захопленням народною творчістю і охоплює приблизно 1810–1840 рр. Він характеризується популяризацією ідеї збирання народної пісенності, відсутністю методики збирання, редагуванням думового тексту, появою псевдонародних творів. Другий етап (1850–1870) пов'язаний із формуванням наукового розуміння дум і виробленням методики їхнього записування й публікування. У цей час збільшилася кількість записувачів дум, з'явилися наукові інституції, які займалися їх збиранням, публікацією та дослідженням. Третій етап (1880–1920) – це започаткування дослідження думових мелодій, поява перших історіо- та бібліографічних праць про виконавців дум, наукове обґрунтування своєрідності думового епосу, кола мотивів, поетики тощо.

Джерельною базою дослідження Г. Леснікової «Регіональні особливості балад українців румунської Добруджі» (С. 111–114) став пісенний фольклор, зокрема понад дев'яносто текстів балад, які зібрав упродовж 70–90-х років ХХ ст. серед українців Добруджі румунський фольклорист Віргілій Ріцко. Твори цього жанру, за спостереженнями автора, посідають одне з основних місць у ліро-епічному репертуарі задунайців. Серед творів найдавнішого походження тут побутує баладний сюжет про перетворення свекрухою ненависної невістки в тополлю. Окремі пісенні зразки розкривають тему підмови дівчини на мандрівку, яка завершується для неї трагічно. Найпоширенішим сюжетотворчим чинником баладних пісень українців цього румунського населеного пункту є чаклунство в усіх його про-яхах. Чимало балад присвячені темі сімейного побуту і драматичним аспектам: чоловік вбиває жінку, подружня зрада тощо.